

ts. (Mektebetü'l-Enclü el-Mısıryiye), I, 113-119; Nâsirüddin Saïdünî, *Dirâsât ve ebhâs fi târihi'l-Cezâ'ir: el-'Ahdü'l-'Osmani', Cezayir* 1984, s. 10-11, 30-31; Abdülcefil et-Temîmî, *Dirâsât fi'l-târihi'l-'Arabiyyi'l-'Osmani: 1453-1918*, Zagvân 1994, s. 9-12; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmilêtu Mu'cemi'l-mü'ellifin*, Beyrut 1418/1997, s. 253-254; a.mlf., *Tetimmetü'l-'A'lâm*, Beyrut 1418/1998, I, 253-254; Hilâl Nâci, "Tâhir Ahmed ez-Zâvî", *Mevsû'atü Beyti'l-hikme li-'alâmi'l-'Arab fi'l-kerneyni'l-tâsi' 'aşer ve'l-'işrin*, Bağdad 1420/2000, I, 263-264; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, *Neşrû'l-cevâhir ve'd-düer fi 'ulemâ'i'l-kerâni'r-râbi' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, I, 544; Ahmet Özel, "Trâblusü'l-garb fi'l-veşâ'ik ve'l-meşâdiri't-Türkiyye", *Devrü Trâblusü'l-garb fi neşri's-şekâfeti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Tunus 2009, s. 103-104; Fâthi Receb Kadâre, "ed-Devletü'l-'Osmaniyye fi âşâri's-Şeyh e't-Tâhir ez-Zâvî", *el-Mecelletü'l-câmi'a*, IV/16, Zâviye 2014, s. 5-36; Hulûsi Kılıç, "el-Kâmüsü'l-muhîr", *DîA*, XXIV, 287-288; M. Hâdî b. Tâhir el-Matvî, "ez-Zâvî, Tâhir b. Aḥmed", *Mv.AU*, XI, 32-42; Fethî Fâzîlî, "Evsime 'alâ şadri'l-vaḥan: eṣ-Şeyḥ Tâhir Aḥmed ez-Zâvî", http://archive.libya-almostakbal.org/Articles1209/dr_fathi_alfadhli_191209.html (19.12.2009).



MAHMUT KELPETİN

ZAZALAR

Türkiye'nin
doğu ve güneydoğu bölgelerinde
yaşayan etnik grup.

Anadolu'nun otantik etnik gruplarından olan ve arkaik İran dillerinden birini konuşan Zazalar doğu ve güneydoğu bölgesinin Murat, Yukarı Fırat ve Dicle nehir vadilerinde yerleşmiştir. Bugün Zaza şeklinde genel kabul gören isim bölgesel olarak Dımlî, Kırd ve Kırmanc şeklinde de kullanılmaktadır. Elazığ, Palu ve Bingöl yöresinde halk kendine Zaza, dillerine Zazakî derken Bitlis, Mutki, Siverek, Bucak, Gerger bölgesinde Zazalar'a Dımlî, dillerine de Dımlîki adı verilir. Diyarbakır'ın bir kısmında, Tunceli ve Erzincan bölgelerinde ise Kırd ve Kırmanc, dillerine Kırdkî veya Kırmancîki de denilir. Aşiret, kabile, bölge, köy ve şahıs ismi olarak kullanıldığı görülen Zaza kelimesi zamanla yaygınlık kazanmıştır.

Tarihî kaynaklarda aşiret ve oymakların oluşturduğu bir konfederasyon olan Zaza-Dımlî kelimelerine rastlanır. Zazalar'ı Kürtler Dımlî (ديميلي), İranlılar Donbolî (دنبلي), Araplar Dünbülî (دنبلي) ve çoğulu olan Denâbile (دنبله) şeklinde ifade etmişlerdir. Bu isim Osmanlı belgelerinde Dımlî, Dünbülî ve Dünbelî (دونبلي) olmak üzere farklı biçimlerde zikredilir. Dımlîler'e Araplar Zerzâ'nın çoğulu Zerzâi de derler, benzer şekilde Osmanlı belgelerinde Zerzâ, Hakkâri bölgesinde bir Dımlî-Zaza beyliği olarak kayıtlıdır (BA, DH.

MKT, 1358/44). Zerzâlar, Aşneviye (Oşni/ Uşni) bölgesinde uzun süre hüküm sürmüş Dımlî-Zaza Beyliği'dir (BA, MD, nr. 32, s. 100, hk. 38-39). Zaza kelimesinin aslının Zerzâ (زرزا) olduğu, zamanla "rı" harfinin düşmesi sonucu Zaza'ya dönüştüğü düşünülmektedir. Zaza ismi Osmanlı arşiv belgelerinde "زازه، زازا، زازا" imlâlarıyla yazılmıştır (Demir, s. 106). Birçok araştırmada arkaik kaynaklarda geçen Zaziya, Zazana, Zavazan, Zerzâ, Zerzâi, Zarzî, Zazan gibi adlar Zazalar'la ilişkilendirilmektedir. Zazalar'ın geçmişte ve günümüzde yayıldığı alanlarda rastlanan bu adlar Zaza'nın diğer adlarından daha eski olduğuna işaret eder (Tolman, s. 16; Kozad Mohamet Ahmed, s. 447). Zazalar Selçuklu, Mervânî, Eyyûbî, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı yönetiminde Süveydî, Mirdâsî, Dımlî, Zerzârî, Pazukî, Dersiman aşiretleri ve bunların oymakları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Zazalar'ın kökeni hakkında birçok tez ortaya atılmıştır. Bunlardan biri Minorsky'nin F. C. Andreas'a dayanarak öne sürdüğü Dımlî-Deylemî bağlantısıdır. Ad benzerliğine ve dil bilimi verilerine dayanarak bu görüşe göre Deylemliler, Kürtler'in arasına karışıp Kuzey Mezopotamya bölgesine yerleşen Zazalar'ın atalarıdır (*EP* [İng.], II, 193). Bir diğeri Dımlîler'in nesebinin Belh kökenli Bermek ailesinden geldiği tezidir. Bu tezi destekleyen Riyâhî ve Abdürrezzâk Dünbülî, Dîneverî'nin *Ensâbü'l-ekrâd*'ını kaynak göstererek Sâsânîler'e kadar uzanan bir nesep silsilesi kaydetmiştir. İbn Hallikân da Bermekîler'i Zerzâi kabilesine dayandırır (*Vefeyât*, VI, 219). Bu görüşe paralel olarak *Şerefnâme*'de, bir Zaza aşireti olan Süveydî beylerinin Abbâsiler döneminde Hârûnürreşid-Bermekî anlaşmazlığı sonucunda Bağdat'tan sürgün edildikleri ve bugünkü Bingöl'e yerleştikleri rivayet edilmektedir (Şeref Han, I, 252-262). Evliya Çelebi'ye göre Hârûnürreşid döneminde Şam veya Musul tarafından gelen Dımlî aşireti Hoy ve Sökmenâbâd bölgesine yerleşmişti (*Seyahatnâme*, IV, 186). Diğer bir görüşte Dımlîler'in Hoy'a gelmeleri Eyyûbîler'in buralara ordu sevk etmesiyle ilişkilendirilmektedir. Sökmenâbâd, Eyyûbî sultanları tarafından Dımlî İlsâ Bey'e ocaklık olarak verilmişti. Ayrıca *Târîh-i Ebü'l-Fidâ*'da Dımlîler'in Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin sipahilerinden olduğu zikredilmektedir (M. Emîn Riyâhî, s. 110-111).

Ortaçağ Arap kaynaklarında genel olarak Dımlîler, Musul çevresinde yaşayan bir Kürt aşireti olarak kaydedilmiştir. İbn Fazlullah el-Ömerî, İbn Hacer el-Askalânî,

Fîrûzâbâdî, Dünbül'ün "kunfuz" vezninde Dunbul diye okunduğunu ve daha önceleri Musul civarında yaşayan bir Kürt aşiretinin adı olduğunu kaydetmiştir (*el-Kâmûsü'l-muhîr*, I, 1293). İbnü'l-Ezrak, *Târîhu'l-Fâriki*'de Diyarbakir ve Meyyâfârikin'deki Kürt kabilelerini sayarken Dünbül ve Zerzârî adlarını da zikretmiştir. *Şerefnâme*'de Zaza adına rastlanmamaktadır. Fakat Zazalar'ın yaşadıkları yerlere hâkim olan Palu, Çermik ve Eğil'deki Mirdâsiler, Genç ve Bingöl'de Süveydîler, Çemişgezek'te Pîr Hüseyin oğulları Kürt beyleri olarak yazılmıştır. *Şerefnâme*'de Zazalar'ın diğeri aşireti Dünbelî (Dımlî) beyleri Hoy, Sökmenâbâd, Kotur ve Urmiye bölgesinde yerleşik olarak gösterilmiştir (Şeref Han, I, 310-317). Bohtanlı bir aşiret olup daha sonra Musul'dan Azerbaycan'a gelen Dımlîler'e burada Hoy'un kuzeybatısındaki Sökmenâbâd timar olarak verildi. Akkoyunlular döneminde Bay Kalesi'ni (Şemdinan) ve Hakkâri'nin bir kısmını ele geçirdiler. Şah Tahmasb, Sökmenâbâd ocağına Hoy'u da ekledi. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde ise Kotur ve Bargiri'yi aldılar. *Şerefnâme*'deki bilgiler Kanûnî dönemi mühimme defterlerinde teyit edilmektedir (BA, MD, nr. 3, hk. 1221; MD, nr. 7, hk. 1359). Bunlar Safevîler'e tâbi iken Safevî-Osmanlı savaşları sırasında sık sık saf değişirdiler. Zazalar XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Hoy şehrinin idarecisi olup kendi adlarına para bastırdılar. XIX. yüzyıldaki karışıklıklardan sonra bir kısmı Kuzey İran'a, bir kısmı Doğu Anadolu'ya dağıldı (*Akâsî*, s. 135-136).

Osmanlılar'ın 1515 yılından itibaren Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurmasıyla birlikte bölgedeki Zazalar da Osmanlı yönetimine girdi. Diyarbakir eyaleti kurulunca Zaza aşiretleri yurtluk, ocaklık ve hükümet şeklinde bu eyalete bağlandı. Çapakçur, Çemişgezek, Sağman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek yurtluk ve ocaklık statüsünde, Ekrâd sancakları olan Palu, Eğil, Hazo, Genç ve Oşni ise hükümet sancakları olarak yönetildi (BA, A.RSK d., nr. 1452, s. 267-277). Tanzimat'a kadar devam eden bu sistem 1850'lerden itibaren değişti ve bölge yerel aşiret beyleri yerine merkezden tayin edilen görevlilerle yönetildi. Osmanlı döneminde XVI ve XVII. yüzyıllara ait resmî belgelerde Zaza-Dımlî aşiretleri değişik yazılışlarla Musul, Halep, Menbiç, Urfa, Birecik, Suruç, Kilis, Diyarbakir, Çemişgezek, Âdilcevaz, Revan, Mâkû ve Hoy'da kaydedilmiştir (BA, TD, nr. 998, s. 74; MD, nr. 3, hk. 1221). Evliya Çelebi 1655'teki İran seyahati sırasında Diyarbakir, Palu, Bingöl

ve Bitlis bölgesinde Zazalar'ı Kürt aşiretleri arasında kaydeder, dillerini de "lisân-ı Zâzâ" ve "lisân-ı Ekrâd-ı Zâzâ" diye belirtir. Hoy ve Urmiye bölgesinde Dimilî (Dümbelî) kavmi, hükümeti ve kalesi hakkında bilgiler verir. Hoy-Şuhoy Kalesi'ni anlatırken "vech-i tesmiyesi lisân-ı Ekrâd-ı Zâzâ'da Şuhoy derler. Anuncün kal'a-i Şuhoy dediler" ifadesiyle bölgede Zazalar ve Zazaca'nın varlığını gösterir (*Seyahatnâme*, III, 139; IV, 310). 1157 (1744) tarihli *Sivas Ahkâm Defteri*, Divriği sancağında Zazalar'ın yerleşik olduğuna işaret eder (BA, *Sivas Ahkâm Defteri*, nr. I, s. 232). Ayrıca 1261 (1845) tarihli Divriği kazası Yağlıbasan köyü temettuat defterinde "Zaza aşireti" başlığı altında köylülerin isimleri ve malları kaydedilir (BA, ML. VRD.TMT.d., nr. 13359). Batı seyahatnâmelerinde Zazalar'dan ilk defa C. Niebuhr bahsetmiştir. Niebuhr, 1765'te Diyarbakır ve Urfa bölgesine yaptığı seyahatte Erzurum ve Siverek arasında 20.000 çadırılık Zaza aşiretiyle Diyarbakır'ın güneyinde 500 çadırılık Dünbülf aşiretini kaydeder (*Reisebeschreibung*, s. 417-419). Daha sonra bölgeye gelen birçok seyyah da onlardan söz eder. XIX. yüzyıl Diyarbakır ve Bitlis vilâyet salnâmelerinde Zazalar, Kürtler'den bir grup olarak gösterilirken bölgede kullanılan dillerden Zazaca bazan bağımsız, bazan da "Kürtçe veya Farsça'dan muharref" bir dil şeklinde belirtilir. XIX. yüzyıl Osmanlı nüfus defterlerine göre Zazalar yaklaşık olarak bugün yaşadıkları yerlerde meskûndurlar. Bu defterler üzerine yapılan araştırmada on dört kazanın nüfusu 80.754 olarak hesaplanmıştır (Demir, s. 106). Cumhuriyet döneminde Zazalar'ın yaşadığı yerler dinî, siyasî, ideolojik silâhli mücadelelerin en yoğun yaşandığı bölgeler olarak görülmektedir. 1921 Koçgiri isyanı, 1925 Şeyh Said hareketi, 1937-1938 Dersim hareketi ve 1980 sonrası PKK terörünün çatışma sahası Zaza coğrafyasını ve nüfusunu etkileyen olaylardır.

Etnik Kimlik. Zazalar'ın İran'dan bilinmeyen bir tarihte göç edip Kürtler arasına karıştığı ve zamanla Kürt olarak adlandırıldığı genel kabul görmüştür. Lengüistik ve antropolojik veriler Zazalar'ın İranî kökenden geldiğini ve dillerinin Kuzeybatı İranî dillerin Gorânî grubundan Zazakî/Dimilî olduğunu ortaya koyar (Mann – Hadank, s. 4-6; Todd, s. V-VII). Günümüzde Zaza dili ve kimliği önemli bir tartışma konusudur. Cumhuriyet döneminin ulus-devlet politikası çerçevesinde Zazalar'ın Türkler'den bir grup ve dillerinin de Türkçe olduğu şeklinde yayınlar yapıldı. Bu ça-

lışmalar Zazalar'ın bir kısmı üzerinde etkili oldu ve kendilerini etno-kültürel bakımdan Türk kabul eden bir grup ortaya çıktı. Ancak asıl tartışma konusu Zazalar'ın Kürt ve dillerinin Kürtçe'nin bir lehçesi olduğu tezidir. Millî benliklerin ve etnik ayırımın söz konusu edilmediği dönemlere ait Arap ve Osmanlı kaynaklarında Zazalar Kürtler'den bir grup, Zazaca da bilimsel bir incelemeden geçirilmeden Kürtçe'nin bir diyalekti olarak geçer. Bununla beraber 1903'te başlayan bilimsel çalışmalarla Zazaca'nın bağımsız bir dil olduğunu ve Zazalar'ın Kürtler'den farklı olabileceğini belirten LeCoq, O. Mann – K. Hadank, V. Minorsky, MacKenzie, T. L. Todd, L. Paul gibi araştırmacıların etkisiyle özellikle Avrupa'da yaşayan Zazalar kendi öz dilleri ve kültürlerinin bilincine vardılar ve siyasî şartların doğurduğu mikro milliyetçi dalgalarla Kürt hareketleri içerisinde dil, kültür ve siyasî haklarının savunulmadığını düşünerek yeni bir Zaza milliyeti hareketi oluşturdular (Bruinessen, s. 111-113). 1980'lerden itibaren Almanya'da yükselen bu hareket Zaza dili ve kültürü tezleriyle yaygınlık kazandı, başta dergi olmak üzere çeşitli yayınlarla Türkiye'de de etkili oldu. Bugün Zazalar siyasal ve ideolojik bakımdan bu üç fikir arasında bölünmüştür (kısmen kendini Türk kabul edenler, Zazalar Kürt'tür, dilleri de Kürtçe'nin bir lehçesidir diyenler ve Zazalar'ın ayrı bir millet, Zazaca'nın bağımsız bir dil olduğunu iddia edenler). L. Paul'e göre Zazalar'ın bir bölümünün kültürel kimliklerinin ve dillerinin tanınması için gösterdiği çaba kısmen yeni ve sonucu belirsiz karmaşık kültürel, sosyal ve politik çatışma gibi bir gelişmeye yol açmaktadır (*Zazaca'nın Kökeni*, s. 23; *EP* [İng.], XI, 491-492).

Dil, Edebiyat, Kültür. Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin İranî diller grubunun Kuzeybatı İranî diller kolunda yer alan bağımsız bir dildir. Jost Gippert ve LeCoq, Beluçça ve Sengserce'yi de aynı alt grupta sayar ve bu gruba tarihî Hyrkania bölgesini anımsatan Hyrkan dilleri (Gürgân, Cürçân) grubu adını verir. Hazar denizi kıyısında konuşulan Kuzeybatı İran dilleri de gramer ve kelime bakımından Zazaca ile büyük benzerlik arzeder. Bu şubede ayrıca Farsça ve Kürtçe yer alır. Bununla birlikte Zazaca'yı Kürtçe'nin bir lehçesi olarak tasnif eden araştırmacılar da vardır. L. Paul, "Eski zamanlarda Zazaca Kürtçe'den daha uzaktı, yaklaşık son bin yıllık süreçte Kürtçe'ye yakınlaşmıştır. Son birkaç yüzyılda Zazalar'ın birçoğu etno-kültürel bir topluluğu içinde Kürtler'le bir arada yaşıyordu, bu sebeple

dil ve kültür açısından yakınlaştılar" demektedir (*Zazaca'nın Kökeni*, s. 21-22).

Zaza edebiyatı XIX. yüzyıla kadar sözlü gelenekle devam etti. Zazaca yazılı eserler bu yüzyılda kendini gösterdi. Diyarbakır'da bulunup 1798-1831 yılları arasına tarihlenen Arap harfli Zazaca ile yazılan ilk eserde Alevî inanç ve sosyal yapısına dair bilgiler verilmektedir. 1856 yılında Rus İranologu P. I. Lerch, Osmanlı-Rus Kırım harbinde esir alınan Bingöllü ve Palulu Zazalar'la yaptığı mülakatları içeren hikâye, masal ve türkü metinlerini dil bilgisi incelemesi yapmadan 1858'de Rusça ve Almanca olarak yayımladı. İlk basılı Zazaca eser, Mele Ehmedi Hasi'nin Arap harfli Zazaca ile yazılan ve 1899'da Diyarbakır'da yayımlanan mevlididir (BA, MF. MKT, 442/56). Bir diğer Zazaca mevlid, Osman Efendiyo Babî tarafından Siverek'te yazılıp 1933'te Şam'da yayımlandı. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde siyasî şartlar ve dil politikaları sonucunda bu dilde yayın yasağı 1990'ların sonuna kadar kitap ve dergi yayıncılığını mümkün kılmadı. Avrupa'ya göç eden Zazalar ise dillerini ve kültürlerini özellikle dergiler ve kitaplar yoluyla yaşattılar. 2000'li yılların başında Türkiye'de bu alandaki yasakların kaldırılmasıyla Zazaca yazılı ve görsel yayınların sayısı giderek artmaktadır.

Zazalar müslüman olup bölgesel olarak farklı mezheptendir. Elazığ, Bingöl, Palu, Diyarbakır, Mutki yöresinde Şâfiî mezhebi; Urfa, Adıyaman ve Diyarbakır'ın güney kesiminde Hanefî mezhebi yaygındır. Tunceli, Erzincan, Sivas, Erzurum ve Varto'da Alevîlik dinî ve sosyal hayata hâkimdir. Bu farklılıklar Zazalar'ın yaşam tarzlarına, dillerine, edebiyatlarına, gelenek ve göreneklerine yansımaktadır. Geçmişte göçebe aşiretler şeklinde yaşam süren Zazalar'da günümüzde aşiret yapısı pek yaygın değildir. Bunlar yerleşik hayata bağlı olup tarım ve çiftçilikle uğraşırlar. Kırsal kesimde hayvancılık yapanlar yazın kendilerine yakın olan yaylaklara çıkar, kışın oturdukları köylerine geri dönerler. İlçe ve köylerde yaşayanlar ziraat ve ticaretle meşguldür. Zaza toplumunun gelenek ve toplumsal kurumları modernleşmeyle birlikte değişime uğrasa da kısmen varlığını korumaktadır. Zazalar üzerine ilk antropolojik araştırmayı yapan Fransız Ernst Chantre 1881 yılında Diyarbakır, Siverek ve Suriye'de Kürtler'i ve Zazalar'ı tipolojik ve fizyonomik olarak inceleyip fotoğraflarını çekti. Zaza toplum yapısını M. S. Kaya, Bingöl Solhan, N. Sevgen, Dersim ve Bingöl merkezli olarak incelemiş, O. Türkdoğan

ise alan araştırmasıyla Zazalar hakkında genel sosyolojik gözlemler yapmıştır.

Bugün Bingöl, Tunceli (Dersim), Diyarbakır, Elazığ ve Erzincan, Zazalar'ın yoğun olarak yaşadığı yerlerdir. Bunun dışında aşağıdaki ilçelerde Zazalar'ın kısmen yerleşik olduğu görülür: Varto (Muş), Hizan-Mutki (Bitlis), Sason (Batman), Hınıs, Tekman, Çat ve Aşkale (Erzurum), Pötürge (Malatya), Gerger-Samsat (Adıyaman), Siverek-Bucak (Urfa), Zara-Ulaş-Divriği (Sivas), Sarız (Kayseri) ve Ekecik (Aksaray). Ayrıca Türkiye'nin birçok şehrine ve başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya göç edip yerleşen Zaza nüfusu mevcuttur. Etnik kökene ve ana diline dayalı nüfus sayımı yapılmadığından Zazalar'ın nüfusu hakkında kesin bilgi bulunmamakta, araştırmalarda Zaza nüfusu için 2 ile 4 milyon arasında rakamlar verilmektedir (Buran – Çak, s. 80-85).

BİBLİYOGRAFYA :

Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîl*, I, 1293; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 251; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîḫü Meyyâfâriḫin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Beyrut 1974, s. 49, 93; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 219; İbn Fazlul-lah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1342, s. 145; İbn Hacer, *Tebşîrü'l-müntebih*, II, 575; Şeref Han, *Şerefname* (nşr. V. Véliaminof-Zernof), Tahran 1377, I, 252-262, 310-317; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), III, 139, 143; IV, 116, 186, 310; C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Frankfurt 1994, s. 417-419; Abdürrezzâk Big Dünbülî, *Ravzatü'l-Cenne: Târîḫ-i Dünbülî*, Tahran Kütübhâne-i Merkezi, nr. 3210/824, s. 95-96; a.mlf., *Tezkire-i Niğârîstân-ı Dârâ* (nşr. Abdürresûl Hayyâmpûr), Tebriz 1342 hş./1963, s. 60; *Diyyârbekir Salnâmeleri* (1286-1323/1869-1905), c. V; *Bitlis Vilâyeti Salnâmesi* (1310), s. 256, 260, 266; *Mission scientifique de Mr. Ernest Chantre, sous-directeur du Museum de Lyon, dans la haute Mésopotamie, le Kurdistan et le Caucase/Photographies de Mr. Capitaine Barry*, Lyon 1881, I, III-IV; E. Chantre, *Les Kurdes: Esquisse historique et ethnographique*, Lyon 1897; Mele Ehmedi Hasi, *Mewlid-i Nebiyi'l-Kureşî*, Diyarbakir 1899; A. V. Le Coq, *Kurdische Texte*, Berlin 1903; H. C. Tolman, *The Behistan Inscription of King Darius*, Nashville 1908, s. 16; O. Mann – K. Hadank, *Mundarten der Zâzâ, Hauptsächlich aus Siwerek und Kor*, Berlin 1932, s. 4-6; Osman Efendi, *Mewlid* (haz. C. Bedirxan), Şam 1933; P. I. Lerch, *Issledovaniya ob Iranskix Kurdux i ix predkax severnyx Xaldejax*, Saint Petersburg 1856-58, I-III; Mehdi Akâsî, *Târîḫ-i Hoy*, Tebriz 1350 hş., s. 135-136; T. L. Todd, *A Grammar of Dimili, Also Known as Zaza*, Michigan 1985, s. V-VII; D. N. MacKenzie, "Notes on Southern Zaza (Dimili)", *Proceedings of the Second European Conference of Iranian Studies* (ed. B. G. Frainger v.dğr.), Roma 1995, s. 401-414; Malmisanjî, *Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*, İstanbul 1996; M. Ermin Riyâhî, *Târîḫ-i Hoy*, Tahran 1378 hş., s. 110-111; L. Paul, *Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialek-*

tologie, Wiesbaden 1998; a.mlf., *Zazaca'nın Kökeni, Konumu ve Etnik Köken ile Dilin İlişkisi, I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)* (ed. Murat Varol), Ankara 2011, s. 21-23; a.mlf., "Zâzâ", *EP* (İng.), XI, 491-492; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîḫ-i Meşâhîr-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., III, 87; Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Ankara 2003; J. Gippert, *Zur Dialektalen Stellung des Zazaki: Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, Wiesbaden 2007; Orhan Türkdoğan, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, İstanbul 2010; Gülşat Aygen, *Zazaki / Kirmancî Kurdish*, München 2010; Mehmed S. Kaya, *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*, London 2011; M. van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik* (trc. Hakan Yurdakul), İstanbul 2011, s. 111-113; Ercan Çağlayan, "Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar", *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)* (ed. Murat Varol), Ankara 2011, s. 279-280; Murat Alanoğlu – Muhammet Yücel, "Dimili-Zaza Adı ve Tarihsel Gelişimi", a.e., s. 313-326; Abdullah Demir, "XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu ve Demografik Yapısı", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)* (ed. Murat Varol), İstanbul 2012, s. 106; Ahmet Buran – Berna Yüksel Çak, *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*, Ankara 2012, s. 80-85; Kozad Mohamet Ahmed, *The Beginnings of Ancient Kurdistan (c. 2500-1500 BC): A Historical and Cultural Synthesis*, Leiden 2012, s. 447; Mustafa Dehqan, "A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbakir", *JRAS*, series 3, XX/3 (2010), s. 1-12; Rasim Bozbuğa, "Türkiye'nin Bir Rengi: Zazalar", *Türkiye Günlümü*, sy. 113, Ankara 2013, s. 57-78; V. Minorsky, "Daylam", *EP* (İng.), II, 193.



MURAT ALANOĞLU

ZEBÂRE, Muhammed

(bk. MUHAMMED ZEBÂRE).

ZEKÎ BEDEVÎ

(زكي بدوي)

Muhammed Abdülhayr
Zekî Bedevî
(1922-2006)

Uzun süre İngiltere'de yaşayarak
İngiliz müslümanların
sorunlarıyla ilgilenen
ve diyalog çalışmalarıyla tanınan
Mısırlı âlim.

14 Ocak 1922'de İskenderiye yakınlarındaki Şarkıye vilâyetinde dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1945'te Ezher Üniversitesi'nden birincilikle mezun oldu ve bu başarısıyla Kral Fuâd ödülüne layık görüldü. 1947'de Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 1951'de Londra'ya giderek University College London'da psikoloji alanında lisans öğrenimi gördü.

Bu sırada okul arkadaşı Mavis ile evlendi. Yine Londra Üniversitesi'nde çağdaş İslâm düşüncesiyle ilgili doktorasını bitirdikten sonra Ezher Üniversitesi'ne döndü, İslâm düşüncesi ve bilimsel araştırma metotları dersleri verdi. Malezya'da Muslim College'in kuruluşuna öncülük etti. Malay Üniversitesi'nin Kuala Lumpur ve Singapur'daki kampüslerinde Arapça ve İslâmî araştırmalar derslerini okuttu. 1964'te Nijerya'daki Ahmedî Bello Üniversitesi'nde İslâm eğitimi hocalığı ve Bayero Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1976'da tekrar Londra'ya gitti, burada Suudi Arabistan'daki Melik Abdülaziz Üniversitesi'ne bağlı olarak hizmet gören Hajj Research Center'in eğitim faaliyetlerine katıldı. 1978'de Londra Regent's Park'taki Merkez Camii başımlığını ve Islamic Cultural Centre müdürlüğünü üstlendi. Bu görevleri sırasında Sünnî ve Şii müslümanlar için mescidler açılmasını sağladı.

İngiltere'de İngiliz hukuku ile bu ülkede yaşayan müslümanların dinî hukuku arasında doğabilecek çatışmalara çözüm bulmak amacıyla oluşturulan Shariah Council'in kuruluş çalışmalarına katılan Zekî Bedevî, İngiltere'deki İslâmî faaliyetlere katkıları sebebiyle 1984'te National Conference of Imams and Mosque Officials of the United Kingdom'un Imams and Mosques Council'in başkanlığına seçildi. Bu görevde bulunduğu süre içinde İngiltere'deki camilerde görev yapan imamların yeni vatanlarında daha iyi kabul görmeleri için İngilizce konuşmalarını sağlamaya, aynı şekilde göçmenlerin de asil ülkelerinin sorunlarından ziyade şu anda yaşadıkları ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarını kavramaları ve bu konularda görüş sahibi olabilmeleri için İngilizce bilmelerinin önemini anlatmaya çalıştı. Ayrıca İngiltere'deki müslümanların ekonomik alanda karşılaştıkları sıkıntılara, özellikle de bankalardan kredi çekilmesi ve bunun için faiz ödenmesi gibi hususlarda İslâmî hükümlere uygun çözümler üretmek amacıyla Bank of England ile görüştü. İlk defa İslâmî bir finans kurumu olarak Islamic Finance House'un açılmasını temin etti ve üç yıl bu kurumun yönetiminde bulundu. Londra'da çıkarılan *Islamic Quarterly* adlı derginin 1978-1981 yıllarında editörlüğünü yaptı. Batı ülkelerinde imamların ve müslümanların öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla 1986'da Londra'da Muslim College'i kurarak buranın direktörlüğünü üstlendi, onun çabalarıyla Birleşik Krallık'ta İslâm ilâhiyatı alanında ilk defa olmak üzere Muslim Col-